

вищий закон", "Хороший суддя завжди вирішує відповідно до обставин", "Законом вважається все, що найбільше відповідає благу людини, навіть якщо буква писаного закону немовби запроваджує інше".

Слід сказати, що в західних країнах неабияка увага приділяється саме судовій практиці. Сьогодні офіційні зібрання судової практики існують у Франції, ФРН, в Іспанії, Італії, у Швейцарії, Туреччині тощо. У зв'язку з цим характерною є та обставина, що в країнах романогерманської правової сім'ї, подібно англосаксонській, також запроваджені обов'язкові прецеденти, якими мусять керуватися судді.

У ФРН такого авторитету надано рішенням Федерального Конституційного Суду. Таким же чином йдуть справи в Аргентині та у Колумбії по відношенню до рішень верховних судів в конституційних питаннях. У Швейцарії кантональні суди пов'язані рішенням Федерального суду, що визнав неконституційним кантональний закон. У Португалії авторитет прецеденту надається рішенням Пленуму Верховного Суду. Правотворча роль судової практики офіційно визнана в Іспанії, у Мексиці.

Підб'ємо підсумок. Дослідження ідеї права у контексті західного договірного і судового права має важливе теоретичне і практичне значення для сучасного українського правознавства. Таке дослідження спонукає до практичного реформування інститутів українського права на основі плюралістичної теорії джерел права і у такий спосіб досягнення його поступу. Традиція плюралістичного права, без сумніву, утворіє перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дигести Юстиніана. -М.: "Статут", 2002. -584 с.
2. Етика Аристотеля. -СПб., 1908. -305 с.
3. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основположения критической философии права: и государства. -М.: Гнозис, 1994. -320 с.
4. Циппеліус Р. Філософія права. -К.: Тандем, 2000. -300 с.
5. Циппеліус Р. Юридична методологія. -К.: Вид-во "Реферат", 2004. -176 с.
6. Ролс Д. Теория справедливости // Вопросы философии. -1994. -№ 10. -С.18-42.
7. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права. -М.: Наука, 1988. -144 с.
8. Тоні Оноре. Про право. -К.: "Сфера", 1997. -124 с.

Надійшла до редколегії 16.12.2006

РОМАШКИН С.В. ИДЕЯ ПРАВА КАК МАКСИМА И РЕГУЛЯТИВ

Идея права исследуется под углом зрения философского ее обоснования и практической реализации в поведении людей

ROMASHKIN S.V. IDEA OF LAW AS MAXIM AND REGULATORY

The idea of law is investigated from this point of view its philosophical substantiation and practical realization in behavior of people

УДК 340.11

О.В. СЕРДЮК, канд. філос. наук, доц.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

“ЛЕГАЛІЗАЦІЯ” СОЦІОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

При використанні соціологічних понять у якості законодавчих термінів виникає ситуація “конкуренції визначень”, вироблених в соціології та в правовому дискурсі. Виходячи з конвенційності як базового гносеологічного механізму формування понять на прикладі практики судового тлумачення аналізується значення таких принципів правозастосовчого тлумачення як «автономність понять», «функціональність норми», «контекстуальність».

Розвиток сучасного законодавства супроводжується активним використанням в текстах нормативно-правових актів термінів, які або за своїм “походженням” є соціологічними, і використовуються як в науках про суспільство так і в повсякденному житті, однак зазвичай асоціюються переважно з “соціологічним” дискурсом. Мова йде не лише про достатньо традиційні та відносно прості ситуації, коли в текстах нормативно-правових актів використовуються такі поняття як, наприклад, “соціальний інтерес”, “сім’я”, “молодь”, тощо, але й про використання складних конструкцій. Наприклад, базовими категоріями сучасного соціального законодавства, що формується в політико-правовому просторі Ради Європи є поняття “соціальна

єдність” та “соціальна ізоляція”, які до недавніх пір важко були увявити поза межами суто наукового соціологічного та соціально-філософського дослідження. Такі термінологічні запозичення відображають ускладнення правового регулювання, його поширення на надзвичайно складні соціальні процеси та взаємодії. Однак вони створюють певні складнощі в правозастосованні.

Проблема «термінологічних запозичень» обговорюється достатньо давно. В радянському правознавстві звичайно виділялись «законодавчі терміни» та «юридичні поняття», відмінності між якими були достатньо суттєвими. «Термін» визначався як «слова, що є найменуванням певних юридичних понять (тобто вироблених юридичною

наукою), не лише символом юридичних понять, але й засобом встановлення їх змісту». Всі терміни поділялись на три групи. По-перше, загальноновживані, які у випадку їх використання в законодавстві мають зберігати свою семантичну незмінність, незалежність від контексту. По-друге, спеціальні терміни, які є «чужорідними» для правознавства і мають вживатись виключно в тому значенні, який вироблено для них в відповідних сферах знань. По-третє, спеціальні юридичні терміни, які включаються до законодавства на основі їх концептуалізації в юридичній науці. Останні терміни поділяються на два різновиди: запозичені з інших семантичних сфер та адаптовані до умов правового регулювання, вироблені правовою наукою для використання «поза доктриною» як законодавчий термін [1, с.22-24]. Вітчизняні дослідники також звертались до цієї проблематики як в контексті загальнотеоретичних проблем так і стосовно окремих галузевих наук. [2, с.102]. Однак при цьому загальний підхід, вироблений в радянському правознавстві, зберігається в практично незмінному вигляді. Достатньо схоластичні типології та класифікації підмінюють теоретично складні але виключно важливі в практичному відношенні питання стосовно правил тлумачення законодавчих термінів «неправового походження».

Метою статті є розгляд методологічних проблем, що виникають у випадках тлумачення законодавчих понять, що є «термінологічними запозиченнями» з понятійних систем соціологічного знання. Складність такого тлумачення визначається неможливістю механічного ототожнення змісту правових понять (законодавчих термінів) з відповідними елементами теоретичного соціологічного знання у вигляді дефініцій та понятійних рядів, в яких такі поняття експлікуються.

Базовою гіпотезою дослідження є припущення про наявність в методології судового тлумачення соціологічних категорій в текстах нормативно-правових актів елементів соціального конструктивізму, який реалізується через формулювання таких базових принципів тлумачення як «функціональність норми», «контекстуальність» та «автономність понять». Ці принципи не мають універсального значення для соціального пізнання взагалі, а є пізнавальними засобами саме юридичного пізнання (як доктринального так і практичного або «правозастосовчого») і як самостійні гносеологічні принципи вони визнаються виключно при рефлексії правопізнання. Однак їх гносеологічним механізмом є конвенційність соціального пізнання, що засвідчує аналогію механізмів правопізнання та інших видів соціального пізнання.

Ця проблема може бути розглянута на прикладі застосування поняття «соціальна група» в міжнародно-правових актах та національному законодавстві про біженців. Відповідно до ст.1 Закону України «Про біженців» біженцем визнається «особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності...» [3, с.162].

Поява терміну «соціальна група» загалом відповідає тенденції «соціалізації права», що з середини минулого століття отримала прояви в різних за змістом процесах включення соціальних ознак в механізми правового регулювання. Соціальні чинники досить часто визнаються у якості можливих підстав для неправомірного розрізнення, що стає основою для дискримінації чи інших порушень прав людини. Оскільки в національному законодавстві

відтворено визначення біженця з Женевської Конвенції 1951 р., то існує досить значна практика судового застосування такого критерію переслідувань як «належність до певної соціальної групи» Аналіз цієї практики є чудовою нагодою розглянути спільність і відмінність в тлумаченні цього поняття в соціології та правознавстві (не лише в доктрині але і правозастосовчій практиці). Такий аналіз дозволить визначити особливості тлумачення законодавчих понять, які звичайно називають «не правовими», хоча формально вони є правовими.

Питання стоїть дещо парадоксально – чи здатне правове тлумачення ігнорувати ті значення, які ці терміни мають в повсякденному житті чи соціологічній науці.

Судова практика має достатньо суперечливий характер, оскільки єдиного тлумачення поняття соціальна група все ще не вироблено. Але визначено кілька принципових проблем, що фактично виходять за межі власне проблематики правознавства а відтворюють логіку теоретичних дискусій в соціальних науках (перш за все, соціології) про природу соціальної групи [4, р.32]. Національні суди в різних регіонах при розгляді спорів щодо отримання статусу біженця через переслідування на основі належності до певної соціальної групи дійшли до висновку про необхідність давати визначення соціальної групи через апалітичне розрізнення двох типів ознак: внутрішніх (об'єднуючих певні сукупності осіб спільністю природних та соціальних рис) та зовнішніх (тих, що характеризують відношення суспільства або його інститутів до цих сукупностей осіб). Первинні ознаки групи належать до переважно об'єктивних характеристик (стать, освіта, професія, тощо), які забезпечують можливість самоідентифікації соціальних груп, в тому числі через формування різних феноменів групової свідомості (цінності, тощо). Однак правові наслідки факт існування об'єктивно різних соціальних груп може отримати лише тоді, коли формується певний тип відношення суспільства (його окремих інститутів) до цих груп – певний тип їх «ідентифікації» у якості автономних спільнот. Наприклад, в соціалістичних країнах вихідці з буржуазних та дрібнобуржуазних класів зазнавали переслідувань через їх «ідеологічну стигматизацію як ворожих класів, що мають бути знищені» [5, р.502].

Аналізуючи природу юридичних понять, якими звичайно в доктрині та законодавчих текстах описують соціальну диференціацію суспільства, Д. Ллойд зазначив, що сама природа правового дискурсу вимагає того, щоб «юристи самостійно формували критерії існування груп. Більше того, якби соціологія мала достатньо надійний спосіб вирішення цієї проблеми, чого в більшості випадків в дійсності немає, навряд чи це було б адекватно та прийнятно в правовому відношенні». Це пояснюється прагматизмом правового дискурсу, який керується не стільки пошуком істини в її класичному розумінні, скільки пошуком оптимального вирішення певних правових ситуацій. Саме тому, якщо цього буде вимагати певна практична ситуація, «юристи можуть використати й інші критерії неосудності, ніж це є в психіатрії» [6, р.346]. Однак навряд чи можна знайти достатні докази того, що юристи ігнорують теоретичні здобутки соціології, що є єдиною соціальною наукою, чий уявлення про соціальну диференціацію суспільства мають системний та завершений характер. Аналіз публікацій з цих питань засвідчує намагання правознавців спиратись саме на концептуалізації таких понять як «соціальна група» або «соціальне походження», «сім'я», тощо в рамках різних парадигм соціологічного знання. Разом з тим, останнім часом піддається сумніву універсальність таких концептуалізацій, можливість їх беззастережного

застосування в практичному (правозастосовчому) правопізнанні. Наприклад, Г.О. Басва та С.Є. Сиротинко аналізуючи доктринальне тлумачення поняття «сім'я» в контексті відшкодування шкоди як соціальної виплати приходять до висновку про некоректність п.8.1 Постанови Правління Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві від 31.01.2002 р. «Про затвердження Порядку призначення та здійснення страхових виплат потерпілим (членам їх сімей)», де дається визначення сім'ї виходячи з практики застосування цього терміну в соціально-демографічних дослідженнях, а саме як «групи осіб, що проживають разом та мають спільне господарство». Вони зазначають, що таке тлумачення звужує зміст поняття й суперечить цілям законодавства про відшкодування шкоди, оскільки не лише вказані ознаки об'єднують членів сім'ї але й інші юридичні та фактичні обставини, що можуть мати ситуативний характер [7, с.135].

Такі висновки є достатньо симптоматичними як прояви відмови від деяких стандартів радянського правознавства, що припускало наявність в правовому дискурсі універсальних соціальних понять, що виконували, зокрема методологічну функцію. На цій підставі визнавалась можливість існування таких законодавчих термінів, що мають зберігати свою семантичну незмінність, незалежність від контексту саме через їх статус як «ідеологічно обгрунтованих соціальних категорій».

Фактично правознавство в питаннях тлумачення соціологічних термінів зіткнулось з світоглядно-теоретичною проблемою, що є відображенням існування в сучасному соціальному пізнанні двох конкуруючих парадигм.

З одного боку, класичні натуралістичні (об'єктивістські) теорії проголошують існування соціальних груп як об'єктивної реальності, що є незалежною від нашого пізнання і розкривається в тій мірі, в якій ми здатні застосовувати пізнавальні засоби (методи, поняття, категорії, концепції, тощо), що є достатніми та адекватними в гносеологічному відношенні. Однак в сучасних теоретичних дискусіях все частіше піддається сумніву класична натуралістична теза як історичного матеріалізму (марксистської соціології) так і більшості західних концепцій соціальної стратифікації про наявність у «соціальної групи» такого ж онтологічного статусу як і у будь-якої речі, що існує поза межами свідомості суб'єкта пізнання і незалежно від нього. Як зазначають Ю. Качанов та Н. Шматко «реальними є лише соціальні відносини а соціальна група існує лише внаслідок належності суб'єкта до соціальних взаємодій, де ними інтеріоризуються певні уявлення про наявність в суспільстві статуси. Перелік соціальних груп, які визнаються «існуючими» визначається в кожний даний момент наслідком боротьби, одночасно символічної, політичної і соціальної між агентами (соціальними суб'єктами), що займають різні позиції в соціальному просторі» [8, с.99].

В рамках правової доктрини для пояснення особливостей тлумачення таких «термінологічних запозичень» звичайно звертаються до деяких базових принципів судового тлумачення. Ключове значення має принцип автономності, який в найпростішому вираженні означає використання термінів межах цілей та об'єкту певного нормативно-правового акту. Однак, принцип автономності за своїм змістом не зводиться до сукупності логічних (формально-логічних) процедур структурування нормативних приписів та правил їх застосування (тлумачення), що забезпечує визначення формальних обмежень сфери застосування відповідних законодавчих термінів. За своїм гносеологіч-

ним змістом автономність означає визнання конвенційності законодавчих термінів. Для ілюстрації цієї тези доцільно звернутись до практики одного з найбільш «творчих та інтелектуальних» судів. В юриспруденції Європейського Суду з прав людини досить ґрунтовно досліджувалась концепція автономності конвенційних понять, що дозволило визначити кілька принципово важливих моменти в методології судового тлумачення таких понять. По-перше, метод автономного тлумачення викликаний необхідністю формулювати конвенційні поняття виходячи з загальних принципів та цілей Конвенції, що зближає його з методом цільового (телеологічного) тлумачення. По-друге, автономність понять має чітко визначену природу, що не дозволяє проводити прямі аналогії із повсякденним значенням терміну автономності. Суд наголошує, що автономність конвенційних понять це такий спосіб тлумачення який не дозволяє державам давати такі визначення в національному законодавстві, що відповідають інтересам виключно держави і порушують баланс публічних та приватних інтересів. По-третє, автономність конвенційних понять означає не вимогу уніфікації національного законодавства а вимогу застосовувати єдині правила та принципи їх тлумачення. Саме цим забезпечується існування єдиного європейського стандарту захисту прав людини. Необхідність держав орієнтуватись на автономні конвенційні поняття забезпечує їх пріоритет по відношенню до національного законодавства. Так реалізується принцип субсидіарності конвенційного механізму захисту прав людини [9, р.238].

Однак принцип автономності є похідним від більш загального принципу функціональності, сутність якого полягає в тому, що законодавчі поняття є інструментальним вираженням певних засобів вирішення конкретних правових ситуацій. Наслідком такого функціонального використання понять стають ситуації, коли один і той же термін в різних нормативних актах отримує різне значення, в залежності від загальних завдань цього нормативного акту [10, р.267].

Розглянутий в статі приклад застосування соціологічного поняття у якості законодавчого терміну засвідчує існування суттєвих спільностей в гносеологічних процедурах правопізнання та інших типів пізнання соціальних феноменів. Практика судового тлумачення поняття «соціальна група» в різних правових системах має певну спільність в намаганнях такі тлумачення виводити за межі суто формально-логічних процедур в площину встановлення змісту цих понять в певному соціальному контексті, імпліцитно орієнтуючись на пізнавальні процедури соціального конструктивізму. Доктринальним закріпленням цих процедур стає обгрунтування принципів автономності понять, функціональності норми та принципу контекстуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савицький В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. – М.: Наука, 1987. – 289 с.
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Харьков: Консум, 2000. – 440 с.
3. Закон України «Про біженців» від 21.06.2001 р., № 2557-III // Правовий захист біженців та осіб без громадянства: Збірка документів. – Харків: Яшма, 2004. – С.161-174.
4. Helton A.C. Persecution on Account of Membership in Social Group as a Basis for Refugee Status // Columbia Human Rights Law Review. – 1983. – Vol.29. – P.31-60.
5. Fullerton M.A. Comparative Look at Refugee Status based on Persecution on Account of Membership in Social

Group // Cornell International Law Journal. –1993. –Vol.61. – P.490-526.

6. Ллойд Д. Идея права. –М.: Югона, 2002. –416 с.

7. Басва Г.О., Сиротинко С.Є. Дотринальне тлумачення понять «сім'я» та «член сім'ї» у контексті відшкодування шкоди як соціальної виплати // Вісник Академії правових наук України. –2005. –№ 2. –С.130-137.

8. Качанов Ю.Л., Шматко Н.А. Как возможна социальная группа (к проблеме реальности в социологии) //

Социологические исследования. –1996. –№ 12. –С.90-99.

9. Letsas G. The Truth in Autonomous Concept: How to Interpret the ECHR// European Journal of International Law. –2004. –Vol.15. –№ 2. –P.230-268.

10. Ципеллус Р. Філософія права: Підручник. –К.: Тандем, 2000. –300 с.

Надійшла до редакції 15.12.2006

СЕРДЮК А.В. "ЛЕГАЛИЗАЦІЯ" СОЦІОЛОГІЧЕСКИХ ПОНЯТІЙ: МЕТОДОЛОГІЧЕСКИЙ АСПЕКТ
При использовании социологических понятий в качестве законодательных терминов возникает ситуация «конкуренции определений», полученных в социологии и правовом дискурсе. Исходя из конвенционности как базового гносеологического механизма формирования понятий на примере судебного толкования анализируется значение таких принципов правоприменительного толкования как «автономность понятий», функциональность нормы, «контекстуальность».

SERDYUK O. V. "LEGALIZATION" OF SOCIOLOGICAL CONCEPTS: METHODOLOGICAL ASPECT
When using sociological concepts as a legislative term there appears a situation of competitions of definitions which come from sociology and legal discourse. Proceeding from the conventionality as a basic gnoseological mechanism of a concept forming, by the example of a judicial construction the meaning of such principles of law enforcement construction as "concept autonomy", functionality of a norm, "contextuality" is analyzed.

О.М. ЯРМАК

Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 340.11[304.5+316.454]

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ¹

Проаналізовано поняття та зміст взаємодії, визначено систему суттєвих ознак взаємодії. Запропоновано розглядати взаємодію найважливішою формою взаємозв'язку у соціальній системі, а державне управління не лише як владний вплив, але й як взаємодію органів державної влади та громадянського суспільства в Україні.

Процеси¹ розбудови правової держави та громадянського суспільства, що притаманні Україні на сучасному етапі розвитку, вимагають цілеспрямованої, послідовної політики держави, визначення цільових напрямків розвитку українського суспільства. Концептуальні засади конституційної та адміністративної реформи України визначають новий етап у формуванні взаємовідносин між державою, суспільством та окремою особою на внутрішньополітичному рівні, а також прагнення до європейської інтеграції, розвитку двосторонніх міждержавних відносин, багатосторонньої дипломатії на зовнішньополітичному рівні. Європейські стандарти щодо прав, свобод людини та громадянина, належного рівня правопорядку, законності та демократизації також значною мірою впливають на державну політику та державне управління. Сутнісна характе-

ристика адміністративної реформи пов'язана з підвищенням ефективності управління та пошуком моделей взаємозв'язку політичної влади та громадянського суспільства, які спроможні забезпечити діалог й консолідацію керуючих та керованих за принципами соціальної відповідальності за майбутнє країни. Серед головних завдань державної політики України є вирішення питання щодо забезпечення балансу інтересів держави та суспільства.

Метою даної роботи постає визначення поняття, сутності та ролі взаємодії суб'єктів соціальної системи, передусім, держави та громадянського суспільства в процесі формування й реалізації державної політики, державного управління в нових умовах сьогодення. Наукова новизна полягає у тому, що для досягнення поставленої мети вважалося за доцільне використовувати не лише традиційні теоретичні підходи теорії систем, кібернетики, юридичних наук, філософії, психології, соціології, але й сучасне розуміння соціальних процесів з позицій синергетики. У робо-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Арістова І.В. (ХНУВС).